

Sociaalwetenschappelijk onderzoek in een neo-kolonialistische situatie

door A. B. DROOGLEEVER FORTUIJN en J. K. BRANDSMA *

1, Inleiding

In kringen van antropologen en sociologen hoort men in toenemende mate dat wetenschappelijk onderzoek in ontwikkelingslanden voor mensen uit rijke landen een aflopende zaak is. Men constateert een toenemende weerstand tegen en tegenwerking van buitenlandse onderzoekers door politici, ambtenaren, pers en vakgenoten uit die landen zelf, waardoor het verrichten van wetenschappelijk onderzoek sterk wordt bemoeilijkt.

In Nederland is hier voor het eerst openlijk op gewezen door Hommes, in het *Marginaal* van één van de nummers van dit tijdschrift, waarin hij de termen wetenschappelijke spionage en academisch kolonialisme bezigde.¹

Tweeërlei verontrusting moge verklaren waarom de redactie van de *Sociologische Gids* het gewent acht een speciaal nummer te wijden aan dit onderwerp: 1 — een pragmatische verontrusting, die betrekking heeft op de toekomst van sociaalwetenschappelijke onderzoekers die onderzoek willen doen in ontwikkelingslanden en 2 — een morele verontrusting, die betrekking heeft op de vraag of en zo ja in hoeverre er bij de verschijnselen die men onder genoemde begrippen rekent sprake is van schending van wetenschappelijke en van algemeen menselijke normen.

In dit inleidend essay zal voornamelijk aan de begripsvorming aandacht worden besteed. Uitgangspunt hierbij is de term academisch kolonialisme en de verschijnselen die Hommes daar onder rangschikt. Vooropgesteld zij dat verscheidene aspecten van de relatie onderzoeker—onderzochte in een neo-kolonialistische situatie van algemene aard zijn en dus ook gelden voor andere situaties. Maar in verband met de aard van dit nummer van de *Sociologische Gids* en in verband met persoonlijke bekendheid met de verschijnselen zal hier slechts geschreven worden over onderzoek waarvan althans een gedeelte (b.v. het veldwerk) in een ontwikkelingsland plaats vindt en waarbij de onderzoeker staatsburger is van een hoog-ontwikkeld land.

Veel van de verschijnselen die ter sprake zullen komen zijn niet specifiek voor de Sociale wetenschappen, maar kunnen zich in elke discipline voor doen. Er zijn echter twee specifieke kenmerken van sociaalwetenschappelijk onderzoek, die er in het bijzonder aanleiding toe geven dat aantijgingen van academisch kolonialisme worden geuit. Ten eerste brengt de aard van het vakgebied met zich mee dat menselijke relaties object van onderzoek zijn, waardoor vaak vele mensen bij een onderzoek betrokken worden en wel in een duidelijke positie van ondergeschikte, van 'bekekene'.

Ten tweede worden dikwijls onderwerpen onderzocht die aan beleidszaken

* Gaarne danken wij J. C. Breman, C. P. van Gelder, R. R. Koopmans, G. J. Kruijer, O. D. van den Muyzenberg en P. J. Oud voor hun kritische aantekeningen bij een eerdere versie van dit artikel.

¹ E. W. H(ommes), 'Marginaal', *Sociologische Gids* 16, 3 (mei/juni 1969): 153-154.

raken, waarover meestal verschil van mening bestaat. Men vreest dat het eigen standpunt door het onderzoek zal worden ontzenuwd.

In dit artikel zal niet worden ingegaan op mogelijke oplossingen voor de inhoudelijke problemen. Evenmin op de feitelijke effecten — op korte of lange termijn — van sociaalwetenschappelijk onderzoek dat door buitenlanders in de Derde Wereld wordt verricht.

Hieronder volgt een opsomming van de verschijnselen die volgens diverse auteurs onder de term akademisch of wetenschappelijk kolonialisme worden begrepen (§ 2a); vervolgens wordt op grond van enige semantische overwegingen een pleidooi gehouden voor verandering van de terminologie (§ 2b). Door geen van de door ons geraadpleegde schrijvers is gewezen op een naar onze mening essentieel aspekt: het onderscheid tussen feiten en percepties van feiten. We zullen dat bij de begripsvorming betrekken (§ 3). Wij besluiten met een poging een globale ordening in de relevante verschijnselen aan te brengen (§ 4).

2, De term akademisch kolonialisme

a — Bedoelingen van gebruikers van de term akademisch of wetenschappelijk kolonialisme

*Hommes*² verstaat onder akademisch kolonialisme wetenschappelijk eenrichtingsverkeer; hij noemt een aantal feiten dat hij met deze term wil samenvatten:

a — onderzoekers doen onderzoek in ontwikkelingslanden met gebruikmaking van faciliteiten ter plaatse en gesteund door vele vormen van medewerking, maar de resultaten van hun onderzoek komen niet ter beschikking van die landen;

b — soms vindt samenwerking met vakgenoten uit het betreffende land plaats, maar zelden op voet van gelijkheid;

c — in sommige niet-westerse landen wordt een groot deel van het sociaalwetenschappelijk onderzoek gefinancierd vanuit het westen, waardoor van een autonome ontwikkeling van deze discipline in het betreffende land geen sprake kan zijn.

*Galtung*³ beschouwt 'scientific colonialism' als een speciale vorm van kolonialisme, zoals ook politiek kolonialisme en economisch kolonialisme dat zijn. Hij definieert wetenschappelijk kolonialisme als 'a process whereby the center of gravity for the acquisition of knowledge about a nation is located outside the nation itself'. Ook hij noemt verschillende verschijnselen, die hij met dit begrip wil aanduiden:

a — de onderzoeker maakt aanspraak op het recht tot onbeperkte toegang tot gegevens van andere landen;

b — een buitenlandse onderzoeker exporteert gegevens over een land naar zijn eigen land, om ze daar te verwerken tot eindprodukten (boeken, artikelen, proefschriften);

c — onder het hoofd van technische hulpverlening krijgen jonge wetenschapsmensen uit ontwikkelingslanden een beurs om in een welvarend land te studeren; daar worden zij zodanig ingekapseld door de geneugten van de welvaart, dat zij niet meer terug willen: brain drain;

d — ongelijke verdeling van kennis: '...scholars from the *scientifically powerful*

² *Hommes*, *op. cit.*: 153.

³ Johan Galtung, 'After Camelot', in: I. L. Horowitz, *The Rise and Fall of Project Camelot*, Cambridge Mass./London 1967: 281-312.

*nations often know more about other nations than these nations know about themselves;*⁴

e — aantasting van de privacy van individuen in ontwikkelingslanden en van de nationale waardigheid en autonomie van de landen zelf, doordat men geen toestemming vraagt een onderzoek uit te voeren.

President *Echeverría*⁵ van Mexico heeft recentelijk in een redevoering ervoor gewaarschuwd dat zijn land blootstaat aan een nieuwe vorm van economisch kolonialisme, namelijk wetenschappelijk kolonialisme, dat de verschillen tussen landen vergroot en de 'internationale overheersing' bestendigt. Dit komt doordat Mexico niet in staat is zijn eigen moderne technologie en toegepast onderzoek te creëren.

In de rubriek 'Press Opinion' van het Indiase tijdschrift *Indian and Foreign Review*⁶ wordt een speciaal nummer van het maandblad *Seminar* besproken, dat aan het thema 'academic colonialism' is gewijd. Behalve van een aantal reeds genoemde aspecten, wordt melding gemaakt van een aantal verschijnselen dat onder de noemer academisch kolonialisme is te rangschikken:

a — aantasting van intellectuele onafhankelijkheid (genoemd door Joseph Lelyveld);
b — Indiase universiteiten zijn 'festering places for the operation of foreign agents' (J. D. Sethi); er wordt academische spionage voor organisaties als de CIA bedreven (Yogendra Singh);

c — steun voor Indiase instellingen en wetenschapsmensen is een vorm van 'thought control' (Yogendra Singh): om financiële steun te verkrijgen kiest men onderzoekproblemen die de 'patroon' aantrekkelijk vindt, maar waarvan de betekenis voor het eigen land miniem is; de belangstelling van het eigen land om zulk onderzoek te steunen is derhalve gering;

d — voor het verzamelen van grondmateriaal worden slecht opgeleide studenten uit het ontwikkelingsland gebruikt; de rapporten die met dat materiaal worden samengesteld zijn onevenwichtig en slecht van kwaliteit, doordat de gegevens de werkelijke feiten niet dekken; daardoor ontstaat een vertekend beeld van de sociale werkelijkheid bij de lezers van dergelijke rapporten en wordt aan de studenten die het veldwerk hebben verricht een verkeerd voorbeeld gegeven;

e — aantasting van het Indiase karakter van universiteiten, doordat Indiase intellectuelen westerse academische maatstaven hanteren en zichzelf daardoor gemaakt hebben tot 'morally impotent and willing tools of foreign culture' (Girja Kumar);

f — politieke overheersing door buitenlandse geleerden met een hoog prestige, die op grond van dat prestige zich aanmatigen uitspraken te doen met de bedoeling de politieke meningsvorming en besluiten in het land waar zij onderzoek doen te beïnvloeden;

g — Indiase wetenschapsmensen kiezen onderwerpen primair met het oog op internationale erkenning.

Hoewel er ongetwijfeld nog andere aspecten te noemen zijn, is dit ruimschoots voldoende om de begripsvorming voort te zetten.

b — Semantische overwegingen

Zij die het woord academisch kolonialisme bezigen doelen eigenlijk op neo-

⁴ Horowitz, *op. cit.*: 297.

⁵ Juan de Onis, *New York Times* van 6 december 1970.

⁶ 'Academic Colonialism', *Indian and Foreign Review* 6, 10 (March 1, 1969): 21-23.

kolonialisme. Bij deze term valt de nadruk niet op de formele politieke afhankelijkheid, maar op allerlei afhankelijkheidsrelaties van meer of minder openlijk karakter, waarbij de (voormalige) koloniale mogendheden een beleid voeren dat uitsluitend op eigen gewin gericht is. Hierdoor werken zij er aan mee dat de (voormalige) koloniën zich nauwelijks aan de armoede ontworstelen; zij oefenen economische, militaire, politieke en/of kulturele pressie uit. Het begrip kolonie slaat niet alleen op de (voormalige) formele koloniën, maar op alle arme landen die in een afhankelijkheidsrelatie staan tot één of meer rijke landen⁷.

Wij zullen nu verder van neo-kolonialisme spreken en verstaan hieronder een complex van afhankelijkheidsrelaties tussen een arm en een rijk land dat zich voornamelijk manifesteert op politiek en economisch gebied, maar dat zich ook over ander institutionele sferen kan uitstrekken. In dit complex van afhankelijkheidsrelaties heeft het rijke land een sterk overheersende machtspositie en is daardoor in staat meer voordelen te behalen dan bij gelijkwaardige partijen mogelijk zou zijn⁸.

Wat betreft het bijvoegelijk naamwoord 'akademisch' ('betrekking hebbend op een hogeschool of academie'⁹), komt het meer met de bedoelingen van hen die over 'akademisch kolonialisme' spreken overeen om het bijvoegelijk naamwoord wetenschappelijk te gebruiken. Volgens van Dale¹⁰ heeft dit de volgende betekenissen: 1 — tot de wetenschap behorende, op haar betrekking hebbende; 2 — de wetenschap hanterend en 3 — in overeenstemming met de regels der wetenschap.

Brengen wij de termen neo-kolonialisme en wetenschappelijk met elkaar in verband, dan kunnen we daar de volgende twee begrippen mee aanduiden:

1 — neo-kolonialisme dat op een wetenschappelijke manier bedreven wordt,

⁷ Zie b.v. de artikelen van Hans Daalder (Imperialism), Rupert Emerson & D. K. Fieldhouse (Colonialism) in de *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York 1968, Vol. 3: 1-12; Vol. 7: 101-109, en van H. Maddick (Colonialism) en J. D. B. Miller (Imperialism) in Gould & Kolb (eds.), *A Dictionary of the Social Sciences*, New York 1964: 101-102 en 318-319.

Daalder wijst er in zijn voortreffelijke artikel op, dat de gelijkstelling van imperialisme met (neo-)kolonialisme slechts één van de vele opvattingen van het begrip imperialisme is.

⁸ Eenvoudigheidshalve spreken we in deze omschrijving (en ook in de rest van dit essay) over landen of staten als 'actors' in het complex van afhankelijkheidsrelaties. Zowel aan de rijke als aan de arme 'kant' kunnen deze relaties uiteraard ook bestaan tussen delen van landen, combinaties van landen, of combinaties van delen van landen. Enkele voorbeelden: de oliemaatschappijen in hun relatie met de OPEC-landen; een bauxietmaatschappij in Suriname; de United Fruit Company t.a.v. de bananenplantages in Midden-Amerika; steun van de Wereldraad van Kerken voor oppositionele bewegingen in Afrika; de IGGI-landen in hun hulpverlening aan Indonesië.

⁹ Dr. C. Kruyskamp, Van Dale, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* (8ste geheel opnieuw bewerkte en zeer vermeerderde druk), 's-Gravenhage 1961: 38.

¹⁰ Kruyskamp, *op cit.*: 2377.

(a) in overeenstemming met de regels der wetenschap, of (b) met gebruikmaking van wetenschappelijke kennis;

2 — neo-kolonialisme op het terrein van de wetenschapsbeoefening.

Interpretatie 1 dekt onvoldoende de bedoelingen van de hierboven genoemde auteurs. Wèl kan men de term wetenschappelijk neo-kolonialisme reserveren voor de gevallen waarin het doen van onderzoek niet de wetenschapsbeoefening om deszelfs wille is, maar ten dienste staat van buitenlandse opdrachtgevers die daar voordeel mee willen behalen. Voor zover dit heimelijk geschiedt en/of voor zover men als doel van onderzoek iets anders opgeeft (b.v. wetenschapsbeoefening), is er sprake van wetenschappelijke spionage.

Rest ons de interpretatie van neo-kolonialisme op het terrein van de wetenschapsbeoefening. Alle aspecten die genoemd zijn in paragraaf 2a (op degene die onder spionage-activiteiten vallen na) zijn te beschouwen als manifestaties van sterke afhankelijkheidsrelaties tussen twee landen op het gebied van de wetenschapsbeoefening, waarbij één land een duidelijk ondergeschikte positie inneemt ten opzichte van een ander land. Er is sprake van ongelijke verdeling van hulpmiddelen (onderzoeksgelden, instituties, organisaties en gekwalificeerde mankracht) om wetenschap te bedrijven. Voor zover de term wetenschappelijk neo-kolonialisme als een beschrijvend begrip wordt opgevat, die een bestaande situatie aanduidt waarin er op het gebied van de wetenschapsbeoefening afhankelijkheidsrelaties tussen (individuen, groepen, of organisaties uit) twee landen bestaan, is hij zinvol. Taalkundig is het echter juist om dan te spreken van neo-kolonialistische wetenschapsbeoefening.

3, Feiten en percepties

Een term kan zuiver indikatief worden gebruikt (om iets aan te wijzen) of een overwegend emotionele betekenis hebben, b.v. als een woord van protest dienen. Dit geldt ook voor de term wetenschappelijk neo-kolonialisme (plus de verwante termen). Zij kan worden gebruikt als neutrale beschrijving van een feitelijke machtsrelatie en als aantijging, verwijt of zelfs als scheldwoord worden gebezigd. Het feit dat de term als verwijt wordt gebruikt, is een om twee redenen interessant verschijnsel, dat voortvloeit uit het feit dat onderzoekers uit rijke landen onderzoek komen doen in arme landen. Wetenschappelijk zijn de verwijten interessant, omdat dit de vraag oproept of het gebruik van de term als verwijt uitsluitend een waardeoordeel uitspreekt over verschijnselen die geheel door het neutrale begrip gedekt worden, of dat het meer of minder impliceert.

Maatschappelijk zijn de aantijgingen interessant omdat ze de morele en pragmatische verontrusting opwekken van sociologen en cultureel antropologen; morele verontrusting, omdat zij ervan worden beschuldigd te helpen het neo-kolonialisme in stand te houden; pragmatische verontrusting, omdat daardoor mogelijk een toekomstig onderzoekveld ontoegankelijk wordt.

Degenen die de term wetenschappelijk neo-kolonialisme als verwijt gebruiken,

gaan er meestal impliciet van uit dat de onderzoekers uit rijke, neo-kolonialistische landen gebruik maken van bestaande of door henzelf gecreëerde afhankelijkheidsrelaties om ten behoeve van zichzelf of een opdrachtgever voordeel te behalen (een boek te schrijven, te promoveren, arbeidsterrein te creëren voor veelbelovende assistenten, etc.). Men kan niet ontkennen dat dit vaak een rol speelt, maar het is de vraag of daarmee alles, of zelfs maar het belangrijkste gezegd is. Veel onderzoekers die wetenschappelijk onderzoek verrichten in ontwikkelingslanden zijn er geenszins op uit afhankelijkheidsrelaties te versterken, maar komen in een situatie die hen er ongewild (en vaak ook zonder dat ze het merken) toe brengt hun bijdrage aan de instandhouding van de afhankelijkheid te leveren: b.v. doordat zij over ruime fondsen beschikken, waarmee zij onderzoekers uit het ontwikkelingsland bij hun onderzoek kunnen inschakelen; doordat zij enquêteurs, tolken, vertalers, typistes en andere hulpkrachten in dienst kunnen nemen; doordat zij een min of meer afgerond onderzoekontwerp meenemen, waar maar weinig aan te veranderen valt; hier is het instandhouden van de afhankelijkheid als het ware ingebouwd in de beroepsuitoefening van onderzoekers uit rijke landen. Men dient een duidelijk onderscheid te maken tussen de *intenties* van (de staatsburger van) het rijke land om een relatie aan te gaan met (een staatsburger van) een arm land en de *feitelijke* afhankelijkheidsrelatie. De intenties kunnen goed of kwaad zijn, terwijl onafhankelijk daarvan het effect van het gedrag dat uit deze intenties voortvloeit gunstig of ongunstig kan zijn voor het arme land (of burgers daaruit). In zoverre gebruikers van het verwijt 'wetenschappelijk neo-kolonialisme' daarmee bedoelen dat de onderzoekers uit rijke landen de (kwade) bedoeling hebben afhankelijkheid in stand te houden of te vergroten, heeft het een beperktere betekenis dan het neutrale beschrijvende begrip, dat ook rekening houdt met onbedoelde effecten. Maar een tweede analytisch onderscheid kan duidelijk maken dat het verwijt in andere opzichten een ruimere betekenis kan hebben dan het neutrale beschrijvende begrip. Dit betreft het onderscheid tussen *feiten* en *percepties*.

De percepties van degenen die onderzoekers uit rijke landen verwijten dat ze (bewust of onbewust) de afhankelijkheid van het arme land op het gebied van de wetenschapsbeoefening in stand houden of versterken, hoeven de feitelijke situatie slechts gedeeltelijk of zelfs helemaal niet te dekken.¹¹ Afhankelijkheidsrelaties tussen (mensen uit) rijke en arme landen kunnen bestaan *in één of in verschillende institutionele sferen*. Afhankelijkheid op economisch en/of politiek gebied

¹¹ Zelfs een notoir en uitgebreid gedocumenteerd geval als het Project Camelot kan men niet zonder meer afdoen als een geval van spionage, al zijn de normen van de sociaalwetenschappelijke ethiek daarbij ruimschoots overtreden. Zie Horowitz, *op. cit.*; Gideon Sjoberg, 'Project Camelot: selected reactions and personal reflections', in: Gideon Sjoberg (ed.), *Ethics, Politics, and Social Research*, Cambridge Mass. 1967: 141-161; Alfred de Grazia, 'Government and science. An editorial', *The American Behavioral Scientist* IX, 1 (September 1965): 40.

hoeft niet noodzakelijkerwijs afhankelijkheid op het gebied van wetenschapsbeoefening tot gevolg te hebben. Maar omgekeerd achten wij het uiterst onwaarschijnlijk dat feitelijke afhankelijkheid op het gebied van de wetenschapsbeoefening zal bestaan, indien die niet ondersteund wordt door economische en/of politieke afhankelijkheid. Onjuiste of slechts ten dele juiste percepties kunnen voorkomen wanneer in feite alleen op een specifiek terrein machtsrelaties tussen twee landen bestaan, maar deze gepercipieerd worden als veel wijder vertakte relaties, die ook het terrein van de wetenschapsbeoefening omvatten. Door analogie-redenering treedt een halo-effekt op, waardoor alle relaties (ook wanneer die niet door grote machtsongelijkheid gekenmerkt worden) worden opgevat als manifestaties van een alomvattend neo-kolonialisme. Er is dan veeleer sprake van *wetenschapsbeoefening in een neo-kolonialistische situatie*, dan van neo-kolonialistische wetenschapsbeoefening. Twee zelfstandige verschijnselen worden door personen of groepen als één ondeelbaar verschijnsel gepercipieerd.

Dergelijke percepties worden een probleem voor de (overigens kleine en nu ook weer niet zo belangrijke) groep beoefenaren van de sociale wetenschappen die onderzoek in arme landen willen doen, indien relatief invloedrijke groepen mensen in het arme land (ambtenaren, politici, vakgenoten, journalisten) deze percepties delen, de inhoud daarvan negatief beoordelen en deze oordelen uiten in de vorm van verwijten.

Zulke verwijten lijken vooral dan te ontstaan wanneer onderzoek vanuit een rijk land geëntameerd wordt, onder leiding staat van een buitenlandse onderzoeker, een sociaalwetenschappelijke probleemstelling heeft, beleidsimplicaties heeft en omvangrijk is (qua probleemstelling en/of qua grootte van het onderzoeksteam). Slechts zelden is aan al deze voorwaarden (of zelfs maar het grootste deel daarvan) voldaan, zodat men geen overdreven voorstelling moet hebben van de frekwentie waarmee beschuldigingen van wetenschappelijk neo-kolonialisme worden geuit (gezien de totale hoeveelheid onderzoek die er door buitenlanders in ontwikkelingslanden wordt verricht).

In de gevallen dat er wèl sprake is van verwijten, moet de oorzaak van het ontstaan van percepties die strijdig zijn met de feiten gezocht worden in het feit dat het onderzoek plaats vindt in een 'zieke' situatie. Over deze zieke situatie willen we nog enige opmerkingen maken.

Een nog in feite bestaande afhankelijkheid van rijke landen op velerlei gebied, of een nog onverwerkt koloniaal verleden, kan in een arm land leiden tot overgevoeligheid ten aanzien van machtsverschillen en een ambivalente houding tegenover degene die men als machthebber ervaart. Enerzijds vertonen zij, die in de positie van machtssubject verkeren of die zich daarin geplaatst voelen, sterke afweerreacties tegen de gepercipieerde machthebber; anderzijds wordt de veronderstelde machtsbasis (rijkdom, politieke macht, kennis) van de machthebber als nastrevenswaard ervaren, zodat men er zich toe aangetrokken voelt. In veel neo-kolonialistische situaties vertonen de betrokkenen verschillende

anomische reacties, zoals konformisme, rebellie, terugtrekking, e.d.¹²

Ook voor de buitenlandse onderzoeker leveren de relaties die hij beroepshalve in het ontwikkelingsland heeft (met kollega's, personeel van wetenschappelijke instellingen, informanten en respondenten, ambtenaren, politici, journalisten etc.) problemen op. Dikwijls wordt zijn rolgedrag, ontleend aan zijn eigen cultuur, door mensen in het land waar hij onderzoek doet niet geïnterpreteerd als rol van onderzoeker, maar als rol van 'koloniaal' (blanke, westerling, rijke, imperialist etc.). Niet zelden maakt hij bewust gebruik van dergelijke rolverwachtingen, omdat hem dat toegang verschaft tot personen, instanties en archieven waartoe hij in zijn eigen land nooit of slechts met zeer veel moeite toegang zou verkrijgen. De buitenlandse onderzoeker in ontwikkelingslanden ervaart vaak tot zijn verrassing dat hij op voet van gelijkheid omgaat met mensen in posities die in zijn eigen land tot een hogere maatschappelijke laag behoren. Ook het feit dat respondenten en ondergeschikten de buitenlandse onderzoeker vaak identificeren met de plaatselijke elite, brengt hem in een ambivalente situatie.

Voor beide partijen kunnen derhalve rolconflicten optreden. Het ontstaan van onjuiste percepties mag dan geen verwondering wekken. De feitelijke ondergrond voor percepties van ongelijkheid en daaruit voortvloeiende gevoelens van minderwaardigheid zijn trouwens in veel gevallen niet gering: de buitenlandse onderzoeker is meestal afkomstig uit een land waar meer gekwalificeerde wetenschappelijke onderzoekers voorkomen en waar de onderzoekfondsen in ruimere mate aanwezig zijn dan in het land waar hij onderzoek komt doen. Vaak is ook het wetenschappelijk niveau hoger (zeker op het gebied van de sociale wetenschappen), al moet men niet vergeten dat wetenschapsmensen uit ontwikkelingslanden hun universitaire opleiding dikwijls ook in het rijke buitenland hebben gekregen. De feitelijke ongelijkheid ten aanzien van onderzoeksmiddelen, gepaard aan de neo-kolonialistische situatie waarin dergelijk onderzoek verricht wordt, staat een zakelijke beoordeling van het nut van zo'n onderzoek meestal in de weg. Naar onze mening is dat de kern van het hele vraagstuk.

Het is een feit dat in veel van de gevallen waarin buitenlandse onderzoekers in ontwikkelingslanden wetenschappelijk onderzoek komen doen, dit het betreffende land tot voordeel is. Tegen naar verhouding zeer geringe kosten (meestal niet meer dan het verlenen van enige faciliteiten — kantoorruimte, vervoer, administratieve hulp — en het beschikbaar stellen van tijd voor interviews) krijgt het de beschikking over onderzoekgegevens, die anders niet verzameld zouden zijn omdat het er zelf de middelen niet voor heeft.

Door bovenstaande opmerkingen willen wij reële vormen van wetenschappelijke uitbuiting niet bagatelliseren. Ongetwijfeld zijn er vele gevallen waarin onder-

¹² Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe 1961⁴ (rev. ed.): 139-157; J. A. Ponsioen, *The Analysis of Social Change Reconsidered*, 's-Gravenhage 1962: 59-61.

zoekers uit rijke landen misbruik maken van hun bevoorrechte positie, door een superieure houding aan te nemen, door de statustoeschrijving op grond van b.v. huidskleur te gebruiken om voor het onderzoek dingen gedaan te krijgen, door na beëindiging van het veldwerk nooit meer iets van zich te laten horen, door zich allerlei faciliteiten te laten aanleunen zonder daar ooit iets tegenover te stellen, e.d. Maar naar onze mening is dat slechts een deel van het probleem.

Onze konklusie moet dan ook luiden dat de omschrijving 'beoefening van de (sociale) wetenschap in een neo-kolonialistische situatie' de meest algemene omschrijving is van wat er bedoeld wordt met 'akademisch kolonialisme'. Neo-kolonialistische wetenschapsbeoefening vormt daar een onderdeel van, namelijk voor zover feitelijke machtsrelaties gebruikt worden om de wetenschap te beoefenen. Wat als wetenschappelijk neo-kolonialisme wordt aangeduid, valt hier buiten voor zover dit in feite bedreven wordt.

Wetenschappelijk spionage kan hier een onderdeel van vormen, namelijk wanneer het heimelijk geschiedt en/of wanneer men onder het mom van wetenschapsbeoefening in feite in opdracht van buitenlanders onderzoek doet dat tot doel heeft gegevens te verschaffen waarmee die buitenlanders voordeel willen behalen. Voor zover neo-kolonialistische wetenschapsbeoefening, wetenschappelijk neo-kolonialisme en/of wetenschappelijke spionage gepercipieerd wordt maar in feite niet wordt bedreven, valt het onder het syndroom van de neo-kolonialistische situatie. In onderstaand schema staan onze onderscheidingen en konklusies kort samengevat.

Schema 1, wetenschappelijk onderzoek in een neo-kolonialistische situatie

doel van onderzoek	bestaan van machtsrelaties			
	niet op gebied van wetenschapsbeoefening (maar op andere gebieden wel)		op het gebied van wetenschapsbeoefening (en ook op andere gebieden)	
	er wordt neo-kolonialistische machtsrelaties gepercipieerd	er wordt geen neo-kolonialistische machtsrelatie gepercipieerd	er wordt neo-kolonialistische machtsrelatie gepercipieerd	er wordt geen neo-kolonialistische machtsrelatie gepercipieerd
wetenschappelijke kennis verwerven	1	2	3	4
gegevens verzamelen t. b. v. opdrachtgever die daar voor deel uit wil halen	5	6	7	8

1 + 2 = wetenschapsbeoefening in een neo-kolonialistische situatie

3 + 4 = neo-kolonialistische wetenschapsbeoefening

5 + 6 + 7 + 8 = wetenschappelijk neo-kolonialisme (w.o. spionage)

Het verwijt van wetenschappelijk neo-kolonialisme wordt gemaakt bij 1 + 3 + 5 + 7.

Bij 3 + 4 + 5 + 6 + 7 + 8 is een morele verontrusting gerechtvaardigd.

4, Aspecten van sociaalwetenschappelijk onderzoek in een neo-kolonialistische situatie¹³

Tot slot van dit inleidend artikel willen wij, zonder overigens de pretentie te hebben alle relevante zaken te vermelden, proberen een globale ordening aan te brengen in de verschijnselen die zich voor kunnen doen wanneer beoefenaren van de sociale wetenschappen uit rijke landen onderzoek komen doen in arme landen. Ze staan hier geformuleerd als percepties, maar men dient zich steeds voor ogen te houden dat ze elk steeds geheel waar, ten dele waar, of onwaar kunnen zijn.

1, Bij een onderzoek in een arm land nemen onderzoekers uit een rijk land een machtspositie in ten aanzien van onderzoekers uit het arme land

1a — Buitenlandse onderzoekers monopoliseren het onderzoekveld, omdat zij als deskundiger worden beschouwd dan de onderzoekers uit het land zelf en/of omdat zij over meer fondsen beschikken. Onderzoekers uit het arme land hebben daardoor minder kans zelfstandig opdrachten voor onderzoek te krijgen. Willen zij onderzoek doen, dan kunnen zij niet veel anders doen dan toetreden tot een buitenlands onderzoeksteam. Daarin krijgen zij meestal een ondergeschikte positie en verrichten zij de minst creatieve werkzaamheden. In de zeldzame gevallen dat er van formele counterparts sprake is, ontvangen de onderzoekers uit het arme land meestal een lager salaris dan de onderzoekers uit het rijke land.

1b — Wetenschapsmensen in ontwikkelingslanden zitten vaak in een ongunstige positie om zelfstandig onderzoek te doen, omdat zij tot het schaarse kader behoren dat weinig of geen vrijheid wordt gegeven om lange tijd normale werkzaamheden (in overheidsdienst of aan een universiteit) terzijde te leggen. Met afgunst bezien zij de buitenlandse onderzoeker die wèl in staat is zich geheel aan onderzoek te wijden.

1c — In de gevallen dat er van samenwerking sprake is, bepalen de buitenlanders grotendeels wat en hoe er onderzocht zal worden, omdat op het moment dat het samenwerkingsverband wordt aangegaan het onderzoekontwerp al in een vergevorderde staat van uitwerking verkeert. Dit is een vrijwel onontkoombare gang van zaken, want juist op grond van een uitgewerkt onderzoekplan zijn buitenlandse onderzoekers in staat subsidies te verkrijgen die het onderzoek mogelijk maken.

2, Het arme land (of groeperingen daarbinnen) heeft geen zeggenschap over wat er met de resultaten wordt gedaan; de belangen van het land kunnen hierdoor

¹³ Voor deze paragraaf is, behalve van onze eigen ervaringen en van de reeds vermelde literatuur, gebruik gemaakt van: Robert Edward Mitchell, 'Barriers to survey research in Asia and Latin America', *The American Behavioral Scientist IX*, 3 (November 1965): 6-12; en van William John Hanna, 'Image-building in field research: some tactical and ethical problems of research in tropical Africa', *The American Behavioral Scientist VIII*, 5 (January 1965): 15-20.

geschaad worden

2a — In extreme mate is dat het geval wanneer onder het mom van wetenschapsbeoefening spionage wordt bedreven, of wanneer werkelijk wetenschappelijk onderzoek (mede) de bedoeling heeft de economische, politieke of militaire besluitvorming ten aanzien van het land van onderzoek beter te funderen.¹⁴

2b — Ethisch minder verwerpelijk (omdat de intenties anders zijn), maar voor het land in kwestie in zijn gevolgen niet minder gevaarlijk, is het feit dat er onvoldoende garanties bestaan tegen misbruik van resultaten door kwaadwillende buitenstaanders (b.v. inlichtingendiensten, buitenlandse ondernemingen en andere machtsgroeperingen die belang hebben bij vergroting van hun kennis over het betreffende land). De wetenschappelijke norm van openbaarheid van resultaten kan hier in strijd zijn met de norm dat men door het verrichten van onderzoek de belangen van de betrokkenen niet mag schaden. Dit probleem is inherent aan elk wetenschappelijk onderzoek en kan niet anders worden opgelost dan door een kompromis te bereiken in de naleving van deze strijdige normen.

2c — Het minst belangen aantastend is de monopolisering van onderzoeksresultaten door bepaalde personen of groepen in het land waar de onderzoeker vandaan komt (b.v. hijzelf, zijn universiteit, zijn opdrachtgever of zijn subsidieverschaffer), of in het land van onderzoek (b.v. de regering, een universiteit), zonder dat dit tot misbruik leidt. De buitenlandse onderzoeker verhindert (of zorgt er onvoldoende voor) dat het land waar het onderzoek gedaan is mede inzage krijgt in de resultaten en daar gebruik van kan maken. Hier wordt de norm van de openbaarheid geschonden, waardoor het arme land geen voordeel kan halen uit onderzoeksresultaten.

3, Het doen van onderzoek zelf, of het optreden van de buitenlandse onderzoeker tast het prestige, de trots, het eergevoel aan van personen of groepen in het arme land

3a — Deskundigen uit het buitenland (aangetrokken of zichzelf aanbiedend) komen wel eens even vertellen hoe het moet, in plaats van hun handigheden aan kollega's over te dragen en zichzelf daardoor overbodig te maken (paternalistisch optreden).

3b — De buitenlandse onderzoeker beschouwt het arme land als proefterrein (-konijn) om wetenschappelijke liefhebberijen in uit te leven, theorieën te toetsen, of methoden van onderzoek te proberen. De onderzoeker doet of hij het recht heeft op onbeperkte toegang tot gegevens, zonder tegenprestatie.

3c — De pure aanwezigheid van buitenlandse onderzoekers benadrukt het feit dat het land niet in staat is dat onderzoek zelf uit te voeren: het wordt met zijn

¹⁴ Een triest voorbeeld van werkelijke spionage-activiteiten door antropologen wordt gegeven in Eric R. Wolf & Joseph G. Jorgensen, 'Anthropology on the warpath in Thailand', *The New York Review of Books* XV, 9 (November 19, 1970): 26-35. Gaarne danken wij J. C. Breman, die ons hierop attendeerde.

neus op de ongelijke verdeling van onderzoeksmiddelen gedrukt.

4, *Het onderwerp van onderzoek heeft duidelijke politieke implicaties* en is als zodanig onderhevig aan gevoeligheden ten aanzien van neo-kolonialisme. Het doen van onderzoek wordt opgevat als bemoeienis met binnenlandse aangelegenheden.

4a — Het onderwerp van onderzoek is de politiek zelf.

4b — Het onderwerp is (tijdelijk) een politiek issue. (In principe kan elk onderwerp tot politiek issue gebombardeerd worden!)

4c — Het onderwerp van onderzoek is zó groot en veelomvattend, dat het alleen al daarom als ingrijpend en politiek gevaarlijk wordt gezien. Dit gevoel kan nog versterkt worden door de aanwezigheid van een omvangrijk onderzoeksteam.

5, *De buitenlandse onderzoeker heeft te weinig oog voor de historisch gegroeide overgevoeligheid die samenhangt met een situatie van neo-kolonialisme* en is daardoor onzorgvuldig in het hanteren van algemeen wetenschappelijke normen.

5a — De introductie van het onderzoek is, bewust of onbewust, nonchalant en gebrekkig:

1 — er is onvoldoende toestemming gevraagd om het onderzoek uit te voeren (b.v. aan de regering, of aan een wetenschappelijke instelling in het gebied waar het onderzoek plaats vindt);

2 — er is onvoldoende voorlichting aan de betrokken bevolking gegeven omtrent de doeleinden van het onderzoek, de herkomst van de financiën, de werkwijze ter plaatse en de vraag wat er met de resultaten zal gebeuren. Dit kan een sfeer van geheimzinnigheid en wantrouwen scheppen.

5b — De buitenlandse onderzoeker is nonchalant ten aanzien van algemeen geldende sociaalwetenschappelijke normen omtrent vertrouwelijkheid, anonimiteit en aantasting van de privacy van respondenten onder het (impliciete) mom van 'het zijn toch maar . . .' of 'ze krijgen de resultaten toch nooit te zien, omdat ze het onderzoekrapport niet kunnen lezen'.

6, *Onderzoekers uit ontwikkelingslanden* komen in contact met kollega's uit rijke landen, leren daardoor een gunstige situatie kennen en *verdwijnen naar het buitenland*, aangetrokken door hogere salarissen, betere kansen op zelfstandige wetenschappelijke arbeid, of een aantrekkelijker bestaan. Het ontwikkelingsland verliest daardoor arbeidskrachten van hoge kwaliteit, waar reeds veel geld in geïnvesteerd is (schoolopleiding). Het land waar zij naartoe gaan krijgt op zeer voordelige wijze hooggekwalificeerde arbeidskrachten (*brain drain*).

De categorieën sluiten elkaar niet uit, maar zijn te beschouwen als kernpunten, focussen waarop de kritiek zich richt. Veel van de genoemde verschijnselen versterken elkaar en dragen er daardoor toe bij dat van een neo-kolonialistisch syndroom gesproken kan worden.